

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΠΙ Τῆς 1900ῆς ΕΠΕΤΕΙΩΣ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Α΄.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (50—529)

Διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Ἑλλάς διετέλει ἐν μεγάλῃ παρακμῇ. Οἱ Ῥωμαῖοι, συντρίψαντες τὸ τελευτοῖον αὐτῆς ἔρεισμα, τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν (146 π. Χ.), μετέβαλον αὐτὴν εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἣν ὠνόμασαν Ἀχαΐαν, ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἐγνώρισαν τὴν χώραν οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αἱ Ἀθήναι μόνις διέσφρον τὰς ἀναμνήσεις τῆς παλαιᾶς τῶν δόξης, ὡς πνευματικὸν κέντρον τῆς ὑποδουλωθείσης χώρας, πολιτικὸν δὲ καὶ ἐμπορικὸν κέντρον αὐτῆς εἶχεν ἀποβῆ ἡ Κόρινθος, ἐν ἣ ἤδρευε καὶ ὁ Ῥωμαῖος ἀνθύπατος Ἀχαΐας. Ἡ Κόρινθος, ἀνακαινισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἀνέκτησε τὴν προτέραν τῆς ἀκμῆν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀπέβη ἐστία ἐσχάτης διαφθορᾶς καὶ ἀκολασίας ἀπεριγράπτου. Γε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. Τὰ εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀναφερόμενα ἔργα τοῦ *Hertzberg*, τοῦ *Hopf* τοῦ *Miller*, τοῦ *Κουρτίου*, τοῦ *Γρηγοροβίου*, τοῦ *Παπαρηγοπούλου*, τοῦ *Δάμπρου*, τοῦ *Ἀμάντου*, τοῦ *Καρολίδου*, τοῦ *Καμπούρογλου*, εἰδικώτερον δὲ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος οἱ ἀρχαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ, οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, καὶ τὰ ἐξῆς: *Migne J. P. Patrologiae cursus completus Ser. graeca* t. 161, Paris 1857—66. *Mansi, J. D. Sactorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, 50 vol. Paris 1901 ἐξ.—*Ζησίου Γ. Κ. Μακεδονίας* χριστιανικὰ μνημεῖα, Ἐν Ἀθήναις 1914.—*Miklosich et Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, t. I—II.—*Acta Patriarchatus Constantianopolitani, Vindobonae* 1860—62.—*Καλλινίκου Δελικάνη ἀρχιμ.* Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, τόμ. Α΄.—Γ΄. Ἐν ΚΠόλει 1903—5.—*Α. Π. Καραμάνω*ς Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Ἐν Πετροπόλει 1891—1898, τόμ. Α΄—Ε΄.—*Gelzer H.* Die kirchliche Geographie Griechenlands vor dem Slaveneinbruch, ἐν *Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie*, 1892. XXIII, 419.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Der Patriarchat von Achrida, Geschichte und Urkunden. Leipzig 1902.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitia episcopatum ἐν *Abhandlungen der K. b. Akademie der Wissenschaften I Classe*, München 1900, XXI, 3.—*Τοῦ αὐτοῦ*: *Georgii Cyprii Descriptio orbis romani*, Lipsiae

νικῶς δ' εἰπεῖν ἢ θρησκεία ἐν Ἑλλάδι εἶχε τελείως καταπέσει. Οἱ ἐκλεκτικοὶ φιλόσοφοι, οἱ νέοι πυθαγόρειοι καὶ οἱ νέοι πλατωνικοὶ, εἶχον ἀναλάβει νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν θρησκείαν διὰ τῆς φιλοσοφίας, μετασχηματίζοντες αὐτὴν εἰς θεολογίαν, ἀλληγορικῶς ἐρμηνεύσαντες τοὺς μύθους καὶ παραστή-

1890.—*G. Parthey*, Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatum, Berolini 1866.—*Hergenhöther J.* Photius Patriarch von Konstantinopel I—III, Ratisbonne 1867—69.—*Le Quien*, Oriens Christianus, Parisiis 1740, t. I—III.—*A. Harnack*, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in dem ersten drei Jahrhunderten², Leipzig 1906.—*P. Leporsky*, Ἱστορία τοῦ Ἐξαρχάτου Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ χρόνου τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πατριαρχείου (ῥωσιστί). Ἐν Πετρούπολει 1901.—*Διμ. Πιπέρκοβιτς*, Τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ δίκαια τῶν Ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς λατινικὰς βλῆψεις, Ἐν Ἀθήναις 1919.—*Παρθενίου Πολάκη*, Διακ., Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μητροπολίτης Ναυπάκτου, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923.—*Κρουμβάχσε*, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α'—Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1879.—*A. H. Hore*, Eighteen centuries of the orthodox greek Church, London 1899.—*J. Socolov*, Ἐπαρχιακὰ τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως. Πετρούπολις 1915.—*Γ. Α. Πάλλη* καὶ *Μ. Πολίτη*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τομ. Α'—ΣΤ' Ἀθήναι 1852—59.—*L. Duchesne*, Les anciens évêchés de la Grèce, «Melanges d'archéologie et d'histoire», vol. XV, Paris 1895.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Les Eglises séparées, Paris 1905.—*Gerland*, Neue Quelle zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras, Leipzig 1900.—*F. Dvornik*, Les Slaves, Byzance et Rome au XIe siècle, Paris 1926.—*St. Zankow*, Die Lage und die Verfassung des neuesten orthodoxen Kirchen, Sofia 1929.—*Ἰωάννου Ρωμάνου*, Περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, Ἐν Κερκύρα 1895.—*Α. Μηλιαράκη*, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, Ἐν Ἀθήναις 1898.—*J. Friedrich*, Ueber die Sammlung der Kirche von Thessalonik und das päpstliche Vicariat für Illyricum, ἐν Sitzungsberichte der bayr. Akademie. Phil.—Hist.—Klasse 1891.—*Μ. Γεδεών*, Πατριαρχικοὶ πίνακες. Ἐν ΚΠόλει 1890.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Κανονικαὶ Διατάξεις, Ἐν ΚΠόλει 1888, τόμ. Α—Β'.—*Ἀνδρονίκου Δημητραπεκοπούλου*, ἀρχιμ. Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Ἐν Λειψία 1972.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη. Α'. Ἐν Λειψία 1866.—Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἐν Λειψία 1867.—*A. Palmieri*, La chiesa ellenica nel secolo XIX, «Bessarione» v. III, 1902.—*Ἀθ. Κ. Ὑψηλάντου*, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως, Ἐν ΚΠόλει 1870.—*Κ. Σάφης*, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἐν Ἀθήναις 1867.—*G. L. von Maurer*, Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31 Juli 1834, Heidelberg 1834.—*H. Jos. Schmidt*, Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche mit besonderer Berücksichtigung ihrer Verfassung in der Form einer permanenten Synode, Mainz 1840.—*Θεοκλήτου Φαρμακίδου*, Ἀπολογία, Ἐν Ἀθήναις 1352.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἢ περὶ ἀληθείας, ἐν Ἀθήναις 1852.—*Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου* καὶ *Οἰκονόμου* τοῦ ἔξ Οἰκονόμων, Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ἐκδιδόντος Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἔξ Οἰκονόμων, τόμ. Α'—Γ' Ἀθήνησι 1862—66.—*Γεωργίου Μαυροκορδάτου*, Ἡ Θεοτείχιστος Ἐκκλησία, Ἐν Ἀθήναις 1854.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Φαρμακίδου τὰ διπλᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1854.—*Th. Kourganov*, Ὁργάνωσις τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος (ῥωσιστί), Καζάν. 1871.—*A. Z. Μάμουκα*, Τὰ κατὰ

σαντες αὐτοὺς ὡς σύμβολα ὑψηλῶν ἐννοιῶν. Ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα τοῦ λαοῦ ἦτο ἄνευ πραγματικοῦ περιεχομένου. Ὡς μίμησις δὲ τοῦ παρελθόντος, ἡ ἀναξωογόνησις τῆς θρησκείας δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ προήρχετο ἐκ τῶν βιβλίων, ὡς τοιαύτη δὲ ἦτο ξένη πρὸς τὸν λαόν. Ὅθεν οἱ φιλόσοφοι, στρέψαντες τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐξήτησαν ἐκεῖθεν νέους θεοὺς καὶ νέας θρησκευτικὰς ἰδέας,

τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832, Ἐν Πειραιεὶ καὶ Ἀθήναις 1839-52.—*N. Δραγοῦμη*, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, ἐκδ. β'. Ἐν Ἀθήναις 1879.—*Στεφάνου Γιαννοπούλου*, ἀρχιμ. Συλλογὴ τῶν Ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν οἰκείων νόμων, Β. Διαταγμάτων, Ὑπουργικῶν ἐγγράφων, ὁδηγιῶν κτλ. Ἐν Ἀθήναις 1901.—*N. Δαμαλά*, Περὶ διαρρηθμίσεως τῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, Ἐν Ἀθήναις 1876.—*A. Διομήδους Κυριακοῦ*, Ἐκκλησιολογία, Ἐν Ἀθήναις 1898, τόμ. Α'—Γ'.—*Φιλαρέτου Βασιίδου*, Μητρ. Διδυμοτείχου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμ. Α'—Γ'. Ἐν ΚΠόλει 1912. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1928.—*Γ. Δοβουნიώτου*, Ἑλληνικοὶ κώδικες, Ἐκκλησία. Ἐν Ἀθήναις 1902.—*A. A. Πετρακάου*, Zur rechtlichen Stellung der hellenischen Kirche. Ein Beitrag zur Kenntniss ihrer Verfassung und ihres Verhältnisses zum Staat. Abdruck aus der Festschrift für Emil Friedberg, Leipzig 1907.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία. Ἐν ἐφημ. «Δικαιοσύνη» Γ' 1908, ἀριθ. 96—102.—*K. Δοβουნიώτου*, Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῇ ἐλευθερᾷ Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθήναις 1916.—*Δημ. Σ. Μπαλάνου*, Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, Ἐν Ἀθήναις 1920.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Θεόκλητος Φαρμακίδης, Ἐν Ἀθήναις 1933. Ἀπόστολος Μακράκης, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1920. Πατρολογία, Ἐν Ἀθήναις 1930. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἐκ τῶν Ἐναισιῶν ἐπὶ τῇ 1ε' ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Ἐν Ἀθήναις 1931.—*Σπ. Ν. Λαγοπάτη*, Γερμανὸς Β' Πατριάρχης ΚΠόλεως-Νικαίας, Ἐν Τριπόλει 1914.—*Χρ. Ἀνδρούτσου*, Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἐν Ἀθήναις 1920.—*A. Σ. Ἀλιβιζάτου*, Ἡ κοινωνικὴ καὶ διοικητικὴ ὀργάνωσις καὶ δράσις τῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη, 1920.—*Γ. Α. Σωτηρίου*, Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1927.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Πλεῖστοι ἀρχαιολογικαὶ μελέται.—*Ἰεζεκιὴλ Βελανιδιώτου*, ἀρχιμ. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, Ἐν Ἀθήναις 1906.—*E. Κοφινιάτου*, Ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία, Ἐν Ἀθήναις 1947.—*Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1920.—*Τοῦ αὐτοῦ*: Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, Ἐν Ἀθήναις 1928. Περὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς δράσεως καὶ κοινωνικῆς προνοίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1933. Οἱ Νεομάρτυρες, Ἐκδ. β'. Ἐν Ἀθήναις 1934.—Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930.—Αἱ Ἐπαρχίαι τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, Ἐν Ἀθήναις 1923.—*K. Καιροφύλα*, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ Φράγκους, Ἀθήναι 1933.—*Περιοδικά*: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠόλεως, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» Ἀλεξανδρείας, «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων, «Θεολογία» καὶ «Ἐκκλησία» Ἀθηνῶν, «Ἐπετηρίς» Παρθουσοῦ. «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας». «Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν», «Βυζαντινὰ Χρονικά» Πετροπόλεως, «Νέος Ἑλληνομνήμων» Σπ. Λάμπρου,

τοῦτο δὲ μᾶλλον ἐπηύξησε τὴν θρησκευτικὴν σύγχυσιν. Κακότεχνα ξόανα αἰγυπτιακῶν καὶ περσικῶν θεοτήτων τῆς Ἱσιδος, τοῦ Σαράπιδος, τοῦ Μίθρα, ἀντικατέστησαν τὰ λαμπρὰ ἀγάλματα τῶν ἐλληνικῶν θεῶν· τελεταὶ ἀκατανόητοι, ξένοι καὶ γελοῖοι καὶ ἀκόλαστοι, διέστρεφον πᾶσαν θρησκευτικὴν ἰδέαν, ἐπαυξάνουσαι τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν ἀκολασίαν. Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ λόγοι ἀνδρες ἀπεμακρύνοντο ἀπὸ τῆς θρησκείας, ἦν μᾶτην προσεπάθει ἡ φιλοσοφία ἢ ἀποπνευματίση, ὁ ὄχλος ἐπέμενε εἰς τὸν παχυλὸν πολυθεϊσμόν· ἐλάτρευε τὰ οἰκιακά του εἰδώλα, ἐτήρει τὰς θρησκευτικὰς συνηθείας καὶ τελετὰς καὶ δεισιδαιμονίας, χωρὶς ἐξ αὐτῶν νὰ πορίζηται πνευματικὴν τινα ἢ ἠθικὴν ὠφέλειαν.

Ἐν τοιαύτῃ θρησκευτικῇ καὶ ἠθικῇ καταστάσει ἠκούσθη τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦ μεγίστου τῶν ἀποστόλων, τοῦ Παύλου. Οὗτος, ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, πόλει ἐλληνικῇ, ἀκμαιοτάτῃ τότε, γεννηθεὶς, ἐγίνωσκε καὶ ἐλάλει τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ὡς μητρικὴν. Μετὰ τὴν θαυμασίαν προσέλευσίν του εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς Ἀντιοχείας, ἤτις ἀπέβη ἡ πρώτη τῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ λοιπῶν ἐθνικῶν χριστιανικῆ μητροπόλις, ἐπεχείρησε τὴν πρώτην ἀποστολικὴν του περιοδείαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν νῆσον Κύπρον, ἣτις ἔκτοτε ἤρξατο ἐκχριστιανίζομένη. Κατὰ τὴν δευτέραν περιοδείαν του ὁ Παῦλος διέτρεξε τὰς ἐλληνικὰς καὶ ἐξηλληνισμένας πόλεις τῆς Συρίας, τῆς Λυκαονίας καὶ τῆς Φρυγίας, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Μυσίας, σκοπῶν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸν Πόντον, ἀλλ' ἐν Τρωάδι εὗρισκόμενος ὠδηγήθη δι' ὄραματος, ἵνα διαπεράσῃ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ἀποπλεύσας ἐκ Τρωάδος μετὰ τοῦ Σίλα καὶ τοῦ Τιμοθέου, ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Νεάπολιν τῆς Μακεδονίας (παρὰ τὴν Καβάλλαν), ὅπου τὸ πρῶτον ἐκήρυξε τὸν Χριστιανισμόν. Ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ Σίλα μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Βέρροιν, ἀναγκαζόμενος πανταχοῦ ἢ ἀποκρούη τοὺς ἀντιδρώντας Ἰουδαίους· Καταλιπὼν ἐκεῖ τὸν Σίλαν καὶ τὸν Τιμόθεον, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐν τέλει τοῦ 50οῦ ἔτους, ὅπου κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκήρυττεν ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Ἰουδαίων, εἰς τὴν ὁποίαν προσήρχοντο καὶ οἱ προσήλυτοι Ἕλληνες, εἶτα δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀγορᾷ, κατὰ σοφρατικὸν τρόπον, προὔκαλει συζητήσεις μετ' ἄλλων τε καὶ μετὰ τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν στωϊκῶν. Τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εὗρε «κατείδωλον», πλήρη ναῶν, βωμῶν καὶ εἰδώλων, τοὺς δὲ κατοίκους αὐτῆς «ὡς δεισιδαιμονεστέρους», εἰς ἄκρον παραδεδομένους εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰδώλων. Εἰς τὸν Παῦλον ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν βωμός τις ἐπιγεγραμμένος *ἀγνώστῳ θεῷ*.

Δὲν εὗρέθη μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων βωμός, φέρων τοιαύτην ἐπιγραφὴν ἀκριβῶς, ἀλλ' ἀνάλογός τις ἀναφέρεται ἐπιγραφῇ, «*τῷ προσήκοντι θεῷ*», ὑπὸ τοῦ Διογένους Λαερτίου, ὅστις ἐπὶ πλέον παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχον «*βωμοὶ ἀνόνημοι*». Ὁ

δὲ Πausανίας εἶδε κατὰ τὴν ἀπὸ Φαλήρου εἰς Ἀθήνας ὁδὸν βωμοὺς ἀφιερωμένους εἰς ἀγνώστους θεοὺς («ἔστι δὲ βωμοὶ θεῶν τε ὀνομαζομένων ἀγνώστων καὶ ἡρώων»), ὁμοίον τι δὲ παρατήρησε καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Καὶ ὁ Φιλόστρατος, ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου Τυανέως, λέγει ὅτι οὗτος εἶδεν ἐν Ἀθήναις βωμὸν «ἀγνώστων θεῶν», ὃ δὲ Λουκιανὸς διέσωσε καὶ συνήθη ὄρκον «*Νῆ τὸν Ἀγνώστον ἐν Ἀθήναις*». Ἐν Περγάμῳ ἀνευρέθη ἐπιγραφή ἐπὶ ἰδρυθέντος ὑπὸ τοῦ Καπίτωνος δαδούχου βωμοῦ «*θεοῖς ἀγνώστοις*». Ὁ Λατίνος πρεσβύτερος Ἰερώνυμος († 420) ἀναγράφει ὅτι ὁ Παῦλος γενικῶς εἶπεν ὅτι ὁ βωμὸς εἶχεν ἐπιγραφὴν «*ἀγνώστω θεῶ*», ἐνῶ ἡ ἐπιγραφή ἔλεγε «*θεοῖς Ἀσίας, Εὐρώπης καὶ Ἀφρικῆς, θεοῖς ἀγνώστοις καὶ ξένοις*» (diis Asiae et Europae et Africae diis ignotis et peregrinis). Ὑπὸ τὸν αὐτὸν περίπου τύπον διέσωσε τὴν ἐπιγραφὴν καὶ ὁ Οἰκουμένιος Τρίκκης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ Παῦλος εἶδε βωμὸν φέροντα ἐπιγραφὴν «*ἀγνώστω θεῶ*», ἐταράσσετο δ' ἐκ τοῦ θεάματος τῆς κατειδώλου πόλεως.

Ἡ διδασκαλία του, αἱ συνομιλῖαι ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ αἱ συζητήσεις μετὰ τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων προῦκάλουν διάφορα σχόλια. Οἱ μὲν ἐχαρκτηρίζον αὐτὸν ὡς «*σπερμολόγον*», ἄνθρωπον εὐτελεῆ, περιερχόμενον τὴν ἀγορὰν, οἱ δ' ἔλεγον ὅτι «*ξένων δαιμονίων*» ἦτο κήρυξ. Ὡς ξένα δὲ ἢ «*καινὰ δαιμόνια*», ὡς ἔλεγον οἱ Ἀθηναῖοι, ὑπελάμβανον τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν Ἀνάστασιν, «*καὶ γὰρ τὴν ἀνάστασιν θεὸν ἐνόμιζον, ἅτε εἰωθότες καὶ θηλείαις σέβειν*», λέγει ὁ ἅγ. Ἰωάννης Χρυσόστομος. Τοιαύτη κατηγορία ἀποδεικνυμένη συνεπῆγέτο θάνατον, κατὰ τοὺς ἀθηναίκοις νόμους. Ἀλλά, κυρίως εἰπεῖν, ὁ Παῦλος δὲν κατηγγέθη ἐπὶ «*ἀσεβείᾳ*», ὡς ἐχαρκτηρίζετο τὸ ἔγκλημα τοῦτο («*ἀσεβείας γραφή*»), ἀλλ' ἐζητήθησαν παρ' αὐτοῦ ἐξηγήσεις περὶ τῆς διδασκαλίας του. Ἀγαγόντες «*ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον*», ἠθέλησαν νὰ μάθωσι τί πράγματι ἐδίδασκεν. Ἐνταῦθα οὔτε κατήγορος παρουσιάθη, οὔτε κατηγορία διευτώθη, οὔτε δίκη ἐγένετο, οὔτε ἀπόφασις ἐξεδόθη. Οἱ συνελθόντες δὲν ἦσαν μόνον ἄρεοπαγῖται, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι καὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ὁ Παῦλος προσαγορεύει οὐχὶ δικαστὰς ἄρεοπαγίτας, ἀλλὰ τὸν λαὸν («*ἄνδρες Ἀθηναῖοι*). Οἱ συνελθόντες προσῆλθον μᾶλλον ἐκ περιεργείας, ἢ ἀκούσῃσι τί θὰ εἴπη ὁ Παῦλος, διότι «*Ἀθηναῖοι πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς σὸδὲν ἠδὲκαίρου ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον*», ἐσημείωσεν ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων. Δὲν ἦσαν λοιπὸν δικασταὶ οἱ ἄκροαταὶ τοῦ Παύλου, ἢ δὲ ὁμιλία του φέρει λαϊκόν, οὐχὶ δικανικόν χαρακτῆρα. Ἐμεινε δὲ ἀτελής, διότι διεκόπη ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν θὰ ἐπιτρέπετο, ἂν εὐρίσκετο ἐνώπιον δικαστηρίου. Ἡ διακοπὴ συνωδεύθη ὑπὸ χλευασμῶν καὶ τῆς περιφρονητικῆς φράσεως «*ἀκουσόμεθά σου περὶ τούτου καὶ πάλιν*».

Δύναται λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναντίρρητον ὅτι ὁ Παῦλος ὠμίλησεν

ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἀρχόμενος τῆς θαυμασίας ὁμιλίας του ἐπῆνεσε τὴν θεοσέβειαν τῶν Ἀθηναίων, εἰπὼν δὲ ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν σεβασμάτων εἶδε καὶ βωμὸν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «*ἀγνώστῳ θεῷ*», ἐδίδαξε περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦ καὶ κυρίου τῶν πάντων, «*δοῦσι οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος*». Ταῦτα λέγων ὁ Παῦλος, εἶχεν ἐνώπιόν του τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ χειροποιήτους ναοὺς. Συνεχίσας ἀνέπτυξε τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διαφόρων λαῶν καὶ προσέθηκεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἐν σκοτεινῷ τόπῳ εὕρισκόμενοι, ἀνεζήτουν νὰ εἴρωσι καὶ ψηλαφήσωσιν, εἰ δυνατόν, τὸν Θεόν, ἐνῶ καὶ Ἕλληνες ποιηταὶ εἶπον ὅτι ἐκ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ ἡμῶν, οἱ ἄνθρωποι καταγόμεθα, ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ὑπάρχομεν. Τέλος προσέθηκεν ὅτι ὁ Θεὸς προσκαλεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς μετάνοιαν, διότι ὥρισεν ἡμέραν, καθ' ἣν θὰ κρίνῃ ἐν δικαιοσύνῃ τοὺς πάντας, διὰ τοῦ ἀποσταλέντος ὑπ' αὐτοῦ, ὃν ἀνέστησεν ἐκ νεκρῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεκόπη ἡ ὁμιλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, τῶν ἀρνούμενων τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν.

Ἄλλ' ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀπέδωκεν ἀμέσως τοὺς πρώτους καρπούς. Διότι ἐμορφώθη ἡ πρώτη χριστιανικὴ παροικία τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῶν προσελθόντων διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ὀνομασι δ' ἐγνώσθησαν μεταξὺ τούτων ὁ ἄρεοπαγίτης Διονύσιος καὶ γυνή τις ὀνόματι Δάμαρις. Ὁ Διονύσιος, ὡς μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἦτο ἐκ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν δὲ τοῦ Διονυσίου ἐπισκόπου Κορίνθου (Β' αἰών), ἦν διέσωσεν ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ «*Ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ*», ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ἐξηγητὴς ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, κατὰ δὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν Νικηφόρον Κάλλιστον Ξανθόπουλον, ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον. Βραδύτερον ὁ Διονύσιος ἐταυτίσθη πρὸς ἕτερον Διονύσιον, ὅστις περὶ τὸ 250 μετέβη εἰς Γαλλίαν καὶ ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου Ἀθηνῶν διεσώθησαν συγγράμματά τινα, προφανῶς μὴ ἀνήκοντα εἰς αὐτόν.

Ἀπομακρυνθέντες ὁ Παῦλος ἐξ Ἀθηνῶν μετέβη εἰς Κόρινθον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀχαΐας, ὅντος τότε ἀνθυπάτου τοῦ Γαλλίωνος, ἀδελφοῦ τοῦ Σενέκα. Κατὰ τινὰς ἐπιγραφὰς τῶν Δελφῶν καὶ τῶν Πλαταιῶν, ὁ Γαλλίων ἐξηγητὴς ἀνθύπατος κατὰ τὸ ἔτος 51—52, φαίνεται δ' ὅτι ὁ Παῦλος ἔφθασεν εἰς Κόρινθον ἐν ἀρχῇ τοῦ 51. Ἡ πρόοδος τοῦ κηρύγματος του ὑπῆρξε μεγάλη, ἐκ τῶν πρώτων δὲ προσήλθον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὁ Στεφανᾶς, «*ἡ ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας*», καὶ οἱ τούτου ἐταῖροι Φορουνᾶτος καὶ Ἀχαϊκός. Ἐκήρυττε δὲ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ οἰκίᾳ προσηλύτου τινός, τοῦ Τιτίου Ἰούστου, συνομοροῦσῃ τῇ ἑβραϊκῇ Συναγωγῇ. Ἄλλ' ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτοῦ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐνώπιον δὲ τοῦ Γαλλίωνος συνέβησαν ἐπεισόδιά τινα,

καθ' ἃ ὁ Ῥωμαῖος ἀνθύπατος ἐφάνη μᾶλλον δυσμενῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Ἐκ Κορίνθου ὁ Παῦλος ἔγραψε τὰς πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολάς, πιθανῶς δὲ καὶ τὴν πρὸς Γαλάτας. Ἀπελθὼν ἐκ Κορίνθου, μετὰ 18 μηνῶν διαιμονήν, διὰ Κεγχρεῶν μετέβη εἰς Ἐφεσον, Καισάρειαν, Ἱερουσαλήμ καὶ Ἀντιόχειαν, ἐκεῖθεν δ' ἀνέλαβε κατὰ τὸ 52 τὴν τρίτην ἀποστολικὴν περιόδειαν. Ἐν Ἐφέσῳ ἔμεινε κηρῦτων κατὰ τὰ ἔτη 53—56, κατὰ δὲ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα τοῦ 56—57 διὰ Μακεδονίας μετέβη πάλιν εἰς Κόρινθον, πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τοῦτο ὁ Παῦλος ἔσχε συνεργάτας τὸ ἐκ Πόντου ζεῦγος Ἀκύλαν καὶ Πρίσκιλλαν ἀπομακρυνθέντας ἐκ Ῥώμης καὶ τὸν λόγιον Ἀλεξανδρέα Ἀπολλῶ. Ἀλλά, δυστυχῶς, ἡ νεαρὰ χριστιανικὴ παροικία τῆς Κορίνθου εἶχε διαιρεθῆ εἰς διαφόρους μερίδας, ἔγραψε δὲ ὁ Παῦλος, ἥδη ἐν Ἐφέσῳ εὗρισκόμενος καὶ καθ' ὅδον πρὸς τὴν Κόρινθον, πρὸ τῆς τελευταίας μεταβάσεώς του, τὰς δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολάς. Προσωπικῶς ἐργασθεῖς καὶ πάλιν ἐν Κορίνθῳ, ἠδυνήθη νὰ θέσῃ σταθερὰ τὰ θεμέλια τοῦ χριστιανικοῦ οἰκοδομήματος καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην κέντρον τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα.

Κατὰ τὴν παράδοσιν, καὶ ἄλλοι ἀπόστολοι εἰργάσθησαν πρὸς τοῦτο, ἰδίως δὲ ὁ Ἀνδρέας, ὅστις καὶ τὸν μαρτυρικὸν ὑπέστη ἐν Πάτραις περὶ τὸ ὅσον ἔτος θάνατον. Ὁ Ἀνδρέας ἐκήρυξε πρότερον τὸν Χριστιανισμὸν πολλαχοῦ, καὶ δὴ καὶ ἐν Βυζαντίῳ, ἔνθα ἴδρυσεν τὴν ἐκεῖ ἔνδοξον εἰς τὸν ἐφεξῆς χρόνον καταστάσαν Ἐκκλησίαν. Ὡσαύτως ἐκήρυξε τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Κρήτῃ ὁ μαθητὴς καὶ συνέκδημος τοῦ Παύλου Τίτος, χρηματίσας ἐπίσκοπος, κατὰ τινὰς δὲ παραδόσεις καὶ ὁ ἀπόστολος Φίλιππος ἐν Ἀθήναις, ὅπου καὶ ναὸς εἰς μνήμην αὐτοῦ ἰδρῦθη ΒΔ. τοῦ Θεοσείου, καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ἐξουρισθεὶς εἰς τὴν νῆσον Πάτιμον, εἶδεν ἐκεῖ τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐν ᾗ τόπω βραδύτερον ἰδρῦθη ἡ ἔνδοξος μονή, ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμωμένη.

Ἐξ ἐπιγραφῶν δὲ καὶ ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἐνδείξεων καταφαίνεται ὅτι πλεῖστοι χριστιανικαὶ παροικίαι ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι, ἔχουσαι ἰδίους ἐπισκόπους, ὑπερῆχον δὲ αἱ παροικίαι τῆς Κορίνθου, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Μεγάρων, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Πατρῶν. Μεγαλυτέρα ὑπῆρξεν ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἡπειρῳ, κέντρον ἔχουσα τὴν Νικόπολιν, ἐν Θεσσαλίᾳ τὴν Λάρισαν, ἐν Κρήτῃ τὴν Γορτύνην καὶ ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἰδίως ἐν Μήλῳ, Τήνῳ, Πάρῳ, Θήρῳ, Ἀστυπалаίᾳ, Καλύμνῳ, Τενέδῳ, Λέρῳ, Χίῳ. Ἀκαμαῖαι χριστιανικαὶ παροικίαι ὑπῆρχον ἐν Μακεδονίᾳ (Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη, Βέροια), ὧν κέντρον ἦτο ἡ Θεσσαλονίκη, εὐρεῖα δὲ ὑπῆρξεν ἡ διάδοσις τῆς νέας θρησκείας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ παρὰ τὴν Προποντίδα. Ἐν Βυζαντίῳ ὑπῆρχεν ἥδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα χριστιανικὴ παροικία, ἐξ αὐτῆς δὲ προῆλθεν ὁ αἱρετικὸς Θεόδοτος, περὶ τὸ 190 εἰς Ῥώμην

μεταβάς. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐχρησιμοποιοῖ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν πρὸς διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας του καὶ ὅτι οὕτως ἡ γλῶσσα αὕτη ἀπέβη γλῶσσα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας πανταχοῦ τοῦ κόσμου, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Ρώμῃ, συνετέλει τὰ μάλιστα εἰς τὴν εὐχερεστέραν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν καὶ ἐξηλληνισμένον κόσμον. Τὸ πνευματικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ προκαλούμενον ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἴλκυε τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων, τὸ δὲ ἀπελευθερωτικὸν αὐτοῦ κήρυγμα ἀνεκούφιζε τοὺς στεναζόντας ὑπὸ τὸν βαρύτερον ρωμαϊκὸν ζυγόν.

Καὶ ταῦτα συνέβαινον καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔθνικόν θρησκειομαθὴ ὁμημέραι κατέπιπτε. Χαρακτηριστικὸν δ' ἐπεισόδιον ἀναφέρεται κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου καὶ παραδόξως τις εἰδήσις περὶ τοῦ θανάτου τοῦ «μεγάλου Πανός». Ἕλληνας, Ἐπιθέρης ὀνόματι, γραμματικὸς ἐκ Προύσης, πλέων πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἤκουσε μεταξὺ Παξοῦ καὶ Ἀντιπάξου φωνὴν λέγουσαν πρὸς τὸν Αἰγύπτιον κυβερνήτην τοῦ πλοίου: «Ὅταν γένη κατὰ τὸ Παλῶδες, ἀνάγγειλον διὰ Πᾶν ὁ μέγας τέθνηκεν». Γενόμενος κατὰ τὸ Παλῶδες ἐξετέλεσε τὴν ἐντολὴν ὁ Αἰγύπτιος ναύκληρος, ἠκούσθη δὲ ὡς ἀπάντησις μέγας στεναγμὸς ὡσεὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκπεμπόμενος ἀνθρώπων. Ἄλλ' ἡ γενικὴ κατάπτωσις τοῦ ἔθνικοῦ θρησκευματος ἦτο πασίδηλος. Μάτην δὲ ἠγωνίζοντο οἱ ὑπέρμαχοι αὐτοῦ ὅπως στηρίξωσιν αὐτὸ διὰ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τῶν ἀνατολικῶν θεοτήτων. Αὕτη μᾶλλον ἐπέσπευσε τὴν διάλυσιν τοῦ ἔθνικοῦ πολυθεϊστικοῦ θρησκευματος. Ὁ δὲ Λουκιανὸς διὰ τῶν διαλόγων αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε καὶ ἐσατύριζε τοὺς ψευθεῖς θεοὺς.

Παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν ἀντίδρασιν τῆς μετὰ τοῦ πολυθεϊστικοῦ θρησκευματος συνδεθείσης φιλοσοφίας, ἡ νέα θρησκευτικὴ ζωὴ εἶχε τοιαύτας ἐκδηλώσεις, ὥστε τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Τερτυλλιανοῦ, ἤρξαντο συγκροτούμεναι Σύνοδοι πρὸς ἐπίλυσιν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ οἱ πρῶτοι αἰρετικοί, «Γνωστικοί» λεγόμενοι, εὔρον εἴσοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας ἀναφέρονται ὁπαδοὶ τοῦ Ἀλεξανδρέως γνωστικοῦ Ἐπιφανοῦς. Σημαντικώτατον ὡσαύτως γεγονός ἀπετέλεσεν ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπανειλημμένη ἐπίσκεψις τοῦ μεγάλου Ἀλεξανδρέως θεολόγου Ὁριγένους († 251), οὗτινος διδάσκαλος ἐχρημάτισεν ὁ ἐξ Ἀθηνῶν καταγόμενος Κλήμης, πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας. Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ Ὁριγένους εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰδικῶς εἰς τὰς Ἀθήνας, προὐκλήθη ἐξ ἐκκλησιαστικῶν τιμῶν ζητημάτων, πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ὁποίων ὁ τέως λαϊκὸς Ὁριγένης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ἐν Παλαιστίνῃ. Κατὰ τὸν ἐκκλ. ἱστορικὸν Εὐσέβιον, ὁ Ὁριγένης «ἐπειγούσης χρείας ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στείλαμενος διὰ Παλαιστίνης πρεσβείου χειροθεσίαν ἐν Καισαρείᾳ πρὸς τῶν τῆδε ἐπισκόπων ἀναλαμβάνει». Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψίν του ἔμεινε

ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἐπεράτωσε τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸν προφήτην Ἰεζεκιήλ καὶ συνέταξε τὰ πέντε βιβλία εἰς τὸ «*Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων*». Περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων ὁ Ὠριγένης, παραβάλλων αὐτὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν «Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου Ἀθηναίων», γράφει ὅτι ἦτο «*πραεῖα τις καὶ εὐσταθῆς ἅτε Θεῶ ἀρέσκειν τῷ ἐπὶ πᾶσιν βουλομένῃ, ἣ δ' Ἀθηναίων ἐκκλησία στασιώδης καὶ οὐδαμῶς παραβαλλομένη τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ*». Ὁ Ὠριγένης κατέλιπε ζωηρὰς ἀναμνήσεις ἐν Ἀθήναις, ἔνθα, κατὰ πληροφροῦ τοῦ Λατίνου πρεσβυτέρου Ρουφίνου († 410), εἶχε πολλοὺς ὁπαδοὺς. Πιθανῶς ὁ Ὠριγένης ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Νικόπολιν τῆς Ἡπείρου.

Ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Κορίνθου. Ἡ παρουσία τοῦ μεγάλου Ἀλεξανδρέως διδασκάλου συνετέλεσε πάντως εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηναίων ἐφοίτων ἤδη καὶ χριστιανοί, ὡς ὁ ἐκ Πόντου Γρηγόριος, ὁ κατόπιν μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους καὶ εἶτα ὡς ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας δοξασθεὶς. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία ἦτο καὶ διοικητικῶς ὠργανωμένη, ἀπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἀρχαμένης τῆς ὁργανώσεως ταύτης. Διότι ἤδη ὁ ἀπόστολος Παῦλος θεωρεῖ πάσας τὰς παροικίας τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀποτελούσας ἐν ὅλῳ. Τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν ἐπιστέλλει «*τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὓσῃ ἐν Κορίνθῳ σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὓσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ*» (1,1). Ἐκτὸς τῶν κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν, ἃς κατέστειλεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος διὰ τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς προσωπικῆς του παρουσίας, τελευτῶντος τοῦ Α' αἰῶνος παρουσιάσθησαν νέαι ἀνωμαλίαι, ἔγραψε δ' ἐν ἔτει 95 ἡ Ἐκκλησία Ρώμης διὰ τοῦ Κλήμεντος Ρώμης («*ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἡ παροικοῦσα Ρώμην, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τῇ παροικούσῃ Κόρινθον*») ἐπιστολὴν, ἀποτελοῦσαν ἀπάντησιν εἰς ἐπιστολὴν τῆς παροικίας τῆς Κορίνθου, βραδύνασαν ἕνεκα τῶν διωγμῶν («*διὰ τὰς αἰφνιδίους καὶ ἐπαλλήλους γενομένας ἡμῖν συμφορὰς καὶ περιπτώσεις*»). Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐξέφραξε τὴν λύπην της διὰ τὴν «*μιαρὰν καὶ ἀνόσιον στάσιν*», ἣν «*ὀλίγα πρόσωπα προπετῆ καὶ αὐθάδη*» προὐκάλεσαν καὶ δι' ἧς «*ἐπηρέθησαν οἱ ἄτιμοι ἐπὶ τοὺς ἐντίμους, οἱ ἄδοξοι ἐπὶ τοὺς ἐνδόξους, οἱ ἄφρονες ἐπὶ τοὺς φρονίμους, οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους*». Αἰτία τῆς στάσεως ὑπῆρξεν ὁ φθόνος. Διὰ τοῦτο παραινοῦνται ἐν τῇ ἐπιστολῇ οἱ Κορίνθιοι χριστιανοί, ὅπως πειθαρχῶσι καὶ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους, ἐγκαταλείποντες τὴν ἀλαζονείαν. Φαίνεται ὅτι οἱ Κορίνθιοι χριστιανοί δὲν ἠδύναντο ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς ὀλεθρίας ἐπιδράσεως τῆς κρατούσης γενικῶς ἐν τῇ πόλει αὐτῶν κοινωνικῆς ἀκαταστασίας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἐπεσκέφθη τὴν Κόρινθον ὁ Ἡγήσιππος, ὅστις ἐν «*ὑπομνήμασιν*» αὐτοῦ ἐσημείωσε καὶ τὰ ἐξῆς, διασωθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἐν τῇ «*Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ*»: «*καὶ ἐπέμενε ἡ Ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ μέχρι Πρίμου, ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ οἷς*

συνέμειξα πλέον εις Ρώμην και συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ἱκανάς, ἐν αἷς συνανεπάημεν τῷ ὀρθῷ λόγῳ». Τοῦ ἐνταῦθα μνημονευομένου ἐπισκόπου Κορίνθου Πρίμου διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος, ὅστις «τῆς ἐνθέου φιλοπονίας οὐ μόνον τοῖς ὑπ' αὐτόν, ἀλλ' ἤδη και τοῖς ἐπὶ τῆς ἄλλοδαπῆς ἀφθόνωσ ἐκοινῶνει, χρησιμώτατον ξαντὸν καθιστάς, ἐν αἷς ὑπετυποῦτο καθολικαῖς πρὸς τὰς ἐκκλησίας ἐπιστολαῖς», λέγει ὁ Εὐσέβιος. Οὗτος δὲ μεταδίδει τὸ περιεχόμενον τῶν «καθολικῶν ἐπιστολῶν» τοῦ Διονυσίου πρὸς τὰς χριστιανικὰς παροικίας Λακεδαιμόνος, Ἀθηνῶν, Νικομηδείας, Γορτύνης τῆς Κρήτης, Ἀμαστριδος τοῦ Πόντου, Κνωσοῦ τῆς Κρήτης, Ρώμης. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπιστολῇ ἐπῆνει τὴν παροικίαν Ρώμης διὰ τὰς πεμπομένας ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας χριστιανικὰς παροικίας βοθηθείας, ἃς ἠῤῥησεν ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς Σωτῆρ 166—175. Οὗτος εἶχεν ἀπευθύνει πιθανῶς κατὰ τῶν αἰρετικῶν και ἰδίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ Ἐκκλησίαν. Ὁ Διονύσιος Κορίνθου ὑπέστη τῷ 188, ὡς και ὁ προκατόχος αὐτοῦ, τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ρώμῃ. Μετ' αὐτὸν δὲ ἤκμασεν ἐν Κορίνθῳ, κατὰ τὰ ἔτη 190—197, ὁ ἐπίσκοπος Βακχύλιος, γνωστὸς γενόμενος ἐκ τῶν ἀγωνισμάτων αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ἡ προσωπικότης τοῦ Διονυσίου προσέδωκεν ἐξαιρετικὴν αἴγλην εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Κορίνθου, ἀλλὰ και ἀσχέτως πρὸς τοῦτο ἢ ἐν Κορίνθῳ χριστιανικὴ ἐπισκοπή, ὡς ἐπισκοπή τῆς τότε πρωτεύουσας πόλεως τῆς Ἑλλάδος, ἀπέβη ἢ μητρόπολις πασῶν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῆς ἐν διαρκείᾳ τῶν τριῶν πρώτων αἰῶνων. Ἡ ἐπισκοπή τῆς Κορίνθου ἦτο μητρόπολις τῆς τότε χριστιανικῆς Ἑλλάδος, συγκεντροῦσα τὴν ὄλην ζωὴν αὐτῆς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἢ καθόλου χριστιανικὴ Ἐκκλησία κατεδιώκετο ὑπὸ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων.

Οἱ διωγμοί. Οἱ κατὰ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀνέκοψαν τὴν πρόοδον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Νέρων, δύο ἔτη μετὰ τὸν πρῶτον ἐν Ρώμῃ σφοδρὸν διωγμὸν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, περὶ τὸ ἕβον ἔτος ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα, συνετάραξεν αὐτὴν διὰ τῶν θεατρικῶν του ἐπιδείξεων και καταπίεσεων. Πάντως ἢ παρουσία τοῦ παράφρονος ἐκείνου τυράννου ἐν Ἑλλάδι δὲν ἦτο δυνατόν να προαγάγῃ τὴν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας. Ὁ δ' ἐπι τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ (81—96) διωγμὸς ἔσχε, φαίνεται, και ἐν Ἑλλάδι ἀπηχῆσεις, διότι τότε ἀναφέρεται ὅτι ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον, ριφθεὶς εἰς τὴν πύργον, ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. Μετὰ τὸν Διονύσιον ἐπίσκοποι τῶν Ἀθηνῶν τάσσονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὁ Ἱερόθεος και ὁ Νάρκισσος, ἀλλ' εἶναι ἱστορικῶς γνωστὸν ὅτι ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐμαρτύρησεν ὁ ἐξ Ἀττικῆς καταγόμενος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Πούπλιος. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98—117) ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Φιλίπποις οἱ χριστιανοὶ Παρμενᾶς, Ζώσιμος και Ροῦφος τῷ 109, τῷ δὲ 110 ὁ ἐπίσκοπος Δυρραχίου Ἀστῖος ἢ Ἀρίστιος. Ὁ κατὰ

τὸν Β' αἰῶνα, ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (161—180) ἀκμάσας καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ἐπίσκοπος Κορίνθου Διονύσιος, ὁ καὶ μαρτυρικὸν θάνατον ὑποστάς, ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἧς ἀπόσπασμα διέσωσεν ὁ Εὐσέβιος, ἐποιεῖτο μνείαν τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ὡς πρώτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ προσέθετεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι Χριστιανοί, ὀλιγορήσαντες τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας, σχεδὸν ἐκινδύνευσαν ν' ἀποστῶσιν αὐτῆς, ἔνεκα τοῦ διωγμοῦ, καθ' ὃν καὶ ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν ἐμαρτύρησεν, ὅτι διάδοχος τοῦ Πουπλίου ἐ χρημάτισεν ὁ Κοδράτος, κατορθώσας νὰ ἐπισυνάξῃ τὴν χριστιανικὴν κοινότητα Ἀθηνῶν καὶ νὰ ἀναζωπυρήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ πίστει. Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης καταφαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου διωγμὸς ἔσχε θύματα ἐν Ἑλλάδι.

Ὁ Λατίνος πρεσβύτερος Ἰερώνυμος ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἱστορικῆς μαρτυρίας τοῦ Διονυσίου ἐπισκόπου Κορίνθου συνήγαγεν ὅτι ὁ μνημονευόμενος ὑπ' αὐτοῦ ὡς διάδοχος τοῦ Πουπλίου ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Κοδράτος ὑπῆρξεν ὁ ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ Κοδράτος. Ἄλλ' οὗτος ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117—138), ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ ἔτη 125—126. Πάντως δὲ πρὸς αὐτὸν ὑπέβαλεν ὁ Κοδράτος τὴν ἀπολογία του κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψιν. Ὑπῆρξε δὲ καὶ ἕτερος Κοδράτος, μαθητὴς τῶν ἀποστόλων «εὐαγγελιστῆς» καὶ «προφήτης», διάφορος τοῦ τε ἐπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἀπολογητοῦ Κοδράτου. Ἐκτὸς τοῦ τελευταίου τούτου, καὶ ἕτερος Ἀθηναῖος φιλόσοφος καὶ ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Ἀριστείδης, ὑπέβαλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανὸν λαμπρὰν ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναπτύσσει τὴν θεμελιώδη ἀλήθειαν ὅτι οἱ χριστιανοὶ κατέχουσι τὴν μόνην ὀρθὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν καὶ μόνον ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, ἐνῶ οἱ βάρβαροι, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐπλανήθησαν. Ταυτοχρόνως ὁ ἀπολογητὴς ἀποδεικνύει ὅτι οἱ χριστιανοί, κατέχοντες τὴν ἀλήθειαν οὐχὶ ὡς ἀλλήν θεωρίαν, ἐφαρμύζουσιν αὐτὴν ἐν τῇ ζωῇ. Εἶναι βεβαίως λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἐν τῇ Χριστιανικῇ παροιμίᾳ Ἀθηνῶν κατελέγοντο τοιοῦτοι ἐπιφανεῖς ἄνδρες, οἷος ὁ φιλόσοφος καὶ ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀριστείδης. Ἀλλὰ καὶ ἕτερος μέγας ἀπολογητῆς, ὁ Ἀθηναγόρας, ἦτο «Ἀθηναῖος φιλόσοφος χριστιανός», ὡς ἐπιγράφεται ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του «Προσβεία περὶ χριστιανῶν», ἣν περὶ τὸ 177 ἀπέστειλε πρὸς τὸν Μάρκον Αὐρηλίον εἰς Ρώμην, ὅπου καὶ μετέβη ἐξ Ἀθηνῶν. Ὡσαύτως υἱὸς Ἀθηναίου φιλοσόφου, ὀνόματι Ἀντιόχου, μαρτυρήσαντος ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Δομιτιανοῦ, ὑπῆρξεν ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Ἀνάκλητος (76—88), πιθανῶς δὲ ὁ Ξύστος Β' (257—258) ἦτο υἱὸς Ἀθηναίου φιλοσόφου. Καὶ ὁ Ὑγῖνος, ὅστις εἰς Ρώμην μεταβάς ἐξελέγη ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης (136—140), ἦτο Ἀθηναῖος φιλόσοφος χριστιανός.

Αἱ ἀπολογίαι τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν δὲν ἀνέστελλον τοὺς διωγ-

μούς, ὑποκινουμένους διαρκῶς ὑπὸ τῶν φανατικῶν εἰδωλολατρῶν. Οὕτω δ' ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Πίου (138—161) ἐξηγέρθη πάλιν διωγμὸς ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέδωκε διάταγμα «πρὸς Λαρισίους καὶ Θεσσαλονικεῖς καὶ Ἀθηναίους», κατὰ τὰς παρ' Εὐσεβίῳ πληροφορίας τοῦ Μελλίτωνος Σάρδεων, ὅπως μὴ καταδιώκωσι τοὺς χριστιανούς. Τὸ διάταγμα δὲ τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἀκμὴν τῶν χριστιανικῶν παροικιῶν εἰς τὰς ἀνωτέρω ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου (249—251) σφοδρὸς διωγμὸς ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα¹. Μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων χριστιανῶν μαρτύρων τοῦ διωγμοῦ ἐκείνου ἐγνωσθήσαν ὁ Ἡρόκλησιος, ὁ Παυλῖνος καὶ ὁ Βενέδημος, οἵτινες ἐκάησαν ζῶντες καὶ ὄν τὴν μνήμην γεραίρει ἡ Ἐκκλησία τῇ 15 Μαΐου. Πρὸ τούτων δὲ πιθανῶς ἐμαρτύρησαν ἐν Ἀθήναις οἱ ἅγιοι Πέτρος, Διονύσιος, Χριστίνα παρθένος, Ἀνδρέας καὶ Παῦλος, ὧν ἡ μνήμη ἐορτάζεται τῇ 19 Μαΐου. Ἐν Κορίνθῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν διωγμὸν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθυπάτου Κοδράτου, ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον ὁ Κυπριανός, ὁ Παῦλος καὶ ἄλλοι τινές, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθυπάτου Διονυσίου ἐμαρτύρησαν πολλαὶ γυναῖκες, ἐν αἷς καὶ ἡ ἅγια Χάρισσα καὶ ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Λεωνίδας, ὅστις, συλληφθεὶς ἐν Τροιζῆνι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα, ἤχθη εἰς Κόρινθον, ἔνθα μετὰ πολλὰς βασάνους ἀπηγγονίσθη. Βραδύτερον ἀνεκομίσθη τὸ λείψανον αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας, διεσώθη δὲ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ὑπόγειος κρύπτη, ἀποτελοῦσα μέρος τοῦ «*Μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Λεωνίδου*», ἰδρυθέντος πιθανῶς κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Τὸ «*Μαρτύριον*» ἦτο μεγαλοπρεπῆς βασιλική, ὡς μαρτυροῦσι τ' ἀνακαλυφθέντα ἀρχαιολογικὰ λείψανα αὐτῆς². Ἐν Γορτύνῃ Κρήτης ὑπέστησαν ματυρικὸν θάνατον ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος Κύριλλος, γέρον 84 ἐτῶν, καὶ δέκα ἕτεροι χριστιανοί, Θεόδουλος, Σατουρνίνος, Εὐπορος, Γελάσιος, Εὐνίκιος, Ἀγαθόπους, Ζωτικός, Κλεομένης, Βασιλειάδης καὶ Εὐάρεστος. Κατὰ τὸν αὐτὸν διωγμὸν, τῇ 14 Μαΐου 250, ἐμαρτύρησε καὶ ὁ ἅγιος Ἰσίδωρος ἐν Χίῳ. Ἐν Κορίνθῳ ἐπὶ Δεκίου μαρτυρήσαντες ἀναφέρονται δεκατρεῖς χριστιανοὶ μάρτυρες (ἡ μνήμη αὐτῶν τῇ 31 Ἰανουαρίου, 10 Μαρτίου, 15/16 Ἀπριλίου). Ἐκ Θεσσαλονίκης δὲ κατήγετο ἡ ὑποστᾶσα ἐν Κορίνθῳ τὸ μαρτύριον Ἐλκωνίς (ἡ μνήμη αὐτῆς τῇ 28 Μαΐου). Πλεῖστοι ἕτεροι μάρτυρες ἀνεδείχθησαν εἰς διάφορους ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ νήσους. Ἄλλ' ἰδίως ἡ Μικρὰ Ἀσία ἔδωκε καθ' ἅπαντας τοὺς διωγμούς τοὺς περισσοτέρους μάρτυρας.

Ἐπὶ Γαλερίου (305—311) ἐγένετο μεγάλη σφαγὴ τῶν χριστιανῶν ἐν Κορίνθῳ, ἐγνωσθήσαν δὲ τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Μύρων, Βικτωρίνος, Βίκτωρ, Νικηφόρος, Κλανδιανός, Σαραπίων, Παπίας, Κοδράτος, Κορίνθιοι. Ἐκ τῶν πέραξ τῆς Κορίνθου καὶ ἀλλαχόθεν: Κυπριανός, Διονύσιος, Ἀνεκτος, Παῦ-

1. Hertzberg B 172 ἐξ.

2. Γ. Α. Σωτηρίου, Παλαιὰ χριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἰλισσοῦ, Ἀρχαιολογ. Ἐφημερίς 1919.

λος, Κρίσκη, Λεωνίδα, Εἰρήνη, Ἀδριανός. Κατὰ τὸν τελευταῖον δ' ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν μεγαλομάρτυς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀνεδείχθη τῷ 303 μετὰ τοῦ Νέστορος ὁ ἅγιος Δημήτριος, μετὰ τοῦ ἐνδόξου ὀνόματος τοῦ ὁποίου συνεδέθη ἡ περαιτέρω ἱστορία τῆς πόλεως, καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἕτερος μεγαλομάρτυς, ὁ ἅγιος Γεώργιος, ὡς καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἡ ἅγια Αἰκατερίνη, ἰδιαζόντως τιμῶμενοι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐκ Θεσσαλονίκης κατήγοντο αἱ ἐν Νικαίᾳ μαρτυρήσασαι Ἀγάπη, Χιονία καὶ Εἰρήνη. Ἀναφέρονται δὲ καὶ ἕτεροι μάρτυρες ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἷον Ματρῶνα, Δομνίος, Ἀλέξανδρος, Ἀνυσία, Ἀγαθόπουλος διάκονος, Θεόδουλος ἀναγνώστης, Φλωρέντιος, Λούκος καὶ Ταυρίων. Ἐν Κερκύρᾳ ζῶντες ἐκάησαν οἱ μάρτυρες Ζήνων, Εὐσέβιος, Νέων καὶ Βιτάλιος.

Οἱ διωγμοὶ οὗτοι κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἀνέκοψαν τὴν πρόοδόν του. «*Τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων ὑπῆρξεν ὁ σπόρος τοῦ Εὐαγγελίου*», ὡς ὀρθῶς ἐλέχθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα. Ἄλλ' ἡ πρόοδος αὐτῆς τῆς νέας θρησκείας ὑπῆρξε βραδυτάτη ἐν τῇ ἐστίᾳ τῆς πολυθείας, τῇ Ἑλλάδι, ἥτις μετὰ τὰς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων προσηνηθείσας καταστροφὰς καὶ δηώσεις ὑπέστη ἐπιδρομὰς διαφόρων βαρβάρων, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀναρχία ἐλυμαίνετο τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος. Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γότθων (267) κατεστράφησαν καὶ τὰ ἀρχαιότερα χριστιανικὰ μνημεῖα, ἐν οἷς καὶ ὁ πρῶτος εἰς μνήμην τοῦ ἁγίου Διονυσίου ναὸς παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον μετὰ τοῦ πρῶτου ἐπισκοπεῖου τῶν Ἀθηνῶν. Οἴκοθεν δὲ νοεῖται ὅτι ἐν μέσῳ τοιούτων ἀνωμαλιῶν δὲν ἦτο εὐκόλος ἡ πρόοδος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τοὺς διωγμοὺς τούτους ἔθηκε τέρμα ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306—337), ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτωρ, ὅστις καὶ διηκόλυνε τὴν πλήρη ἐπικράτησιν τῆς νέας θρησκείας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐδείχθη εὖνους πρὸς τὴν Ἑλλάδα, πρὸς τιμὴν δ' αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἴδρυσαν ἀνδριάντα, διὰ τὰς πρὸς τὴν πόλιν τῶν εὐεργεσίας¹. Καὶ ἐσκόπει μὲν κατ' ἀρχὰς ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταστήσῃ πρωτεύουσαν τοῦ κράτους τὴν Θεσσαλονίκην, προέβη δὲ καὶ εἰς προκαταρκτικὰς τινὰς ἐργασίας ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς, ἀλλὰ προὔτιμησεν ὕστερον τὸ Βυζάντιον, ἀρχαίαν ἀποικίαν τῶν Μεγαρέων, ὅπερ ἔμελλε νὰ καταστῇ περιφανέστατον κέντρον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ νέα πρωτεύουσα, ἥς τὰ ἐγκαίνια ἐτελέσθησαν τῇ 11 Μαΐου 330, μετωνομάσθη *Κωνσταντινούπολις*, τὸ ἔνδοξον δὲ τοῦτο ὄνομα ἐκυριολόγησεν ἐν τῇ περαιτέρῳ ἱστορίᾳ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Πρώτη Διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ διαρρύθμισις τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν συνθηκῶν τῆς χώρας, ἐγένετο κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ Ἐκκλησία αὕτη δὲν συνεδέθη ἀμέσως μετὰ τῶν μεγάλων

1. *Hertzberg B*, 275.

λων ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν κέντρων τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, ἐν οἷς εἶχον μορφωθῆ τὰ πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ὡς καὶ ἡ τῆς Κύπρου Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δὲν συνεδέθη διοικητικῶς οὐδὲ μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, εὐρέθη δὲ μᾶλλον συνδεδεμένη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης. Ἑλληνικαὶ χῶραι καὶ πόλεις, ὡς ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἐν ἣ ἡ Ἐφεσος, ἡ Καισάρεια καὶ ὁ Πόντος τῆς Καππαδοκίας καὶ αἱ περὶ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον ἑλληνικαὶ χῶραι, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναδειχθεῖσαι ἐστὶν ἐπιφανεῖς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθησαν ὑπαχθεῖσαι ὑπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸν κέντρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «*Νέας Ρώμης*», ἥτις μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀπέκτα καὶ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ τὰς αὐτὰς προνομίας τῆς παλαιᾶς Ρώμης. Ἐν τῇ πολιτικῇ ὁμως διαίρεσει τοῦ κράτους αἱ χῶραι τῆς κυρίως Ἑλλάδος παρέμειναν εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ τμήμα, ὅθεν ἀπετέλεσαν ἰδίαν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν μὴ ὑπαχθεῖσαι ἀμέσως ὑπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ μᾶλλον διατελέσασαι ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτεῖαν τῆς Ρώμης. Ὅντως διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου γενομένης νέας διοικητικῆς διαίρεσεως τοῦ κράτους, ἡ κυρίως Ἑλλάς μετὰ τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τινῶν νήσων συμπεριελήφθη ἐν τῇ ὑπαρχίᾳ (Praefectura) τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, οὗτινος πρωτεύουσα ἀρχικῶς ὠρίσθη τότε τὸ Σιρμιον. Τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν γενικῶς ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν τότε συγγραφῶν «*Ἑλλάς*», ἐν γεωγραφικῇ ἐννοίᾳ. Τοῦτου ὁ ἐπίσκοπος, μητροπολίτης καὶ ἑξαρχος, εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν τὰς μητροπόλεις Νικοπόλεως, Φιλίππων, Λαρίσης, Κορίνθου, Γορτύνης Κρήτης. Ἡ Θεσσαλονικὴ διετήρησεν, ὡς φαίνεται, ἀνεξαρτησίαν τινα. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος, καταστραφέντος τοῦ Σιρμιίου ὑπὸ τῶν Οὐννων, κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἡ Θεσσαλονίκη. Ταύτης δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἀνεδείχθη ἑξαρχος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀποτελεσθεῖσης ἐκ δώδεκα μητροπόλεων, μιᾶς ἐν ἑκάστη τῶν ἐπαρχιῶν, ἧτοι ὑποδιοικήσεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ:

Μακεδονία πρώτη. α') Θεσσαλονίκης μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν Φιλίππων, Βεργίας, Δίου, Δοβήρου, Σερρών, Παρθικοπόλεως, Κασσανδρείας, Ἡρακλείας Λυγκιστίδος, Ἡρακλείας Σιντικῆς ἢ Στρυμνοῦ, Ἀμφιπόλεως, Πέλλης, Ἐδέσσης, Θάσου, Λήμνου, Θεωρίνης (Θεωρίου).

Μακεδονία δευτέρα. β') Στόβων (ἐπὶ τῆς συμβολῆς τοῦ ποταμοῦ Ἐριγῶνος πρὸς τὸν Ἀξιόν) μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Βαργάλων, Ζαπάρων.

Θεσσαλία. γ') Λαρίσης μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Δημητριάδος, Γόμφων, Ἐχιναίου, Φαρσάλου, Λαμίας, Τρίκκης, Μητροπόλεως, Ὑπάτων (Ὑπάτης), Θηβῶν Φθιώτιδος, Καισαρείας, Σκιαθοῦ, Σκοπέλου.

Ἀχαΐα. δ') Κορίνθου, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Ἀθηνῶν, Μεγάρων, Μαγαθῶνος, Θηβῶν, Τανάγρας, Θεσπιῶν, Κορωνείας, Ὀποῦντιος, Σκαρφείας,

Ἐλατείας, Ναυπάκτου, Παλαιῶν Πατρῶν, Ἥλιδος, Μεγαλοπόλεως, Τεγέας, Μεσσήνης, Κυπαρισσίας, Λακεδαιμόνος, Ἀσωποῦ, Μονεμβασίας, Ἀργούς, Τροιζήνης, Σικυῶνος, Χαλκίδος, Καρύστου Πορθμοῦ, Ὠρεοῦ, Σκύρου, Αἰγίνης, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας.

Κρήτη. ε') Γορτύνης, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Κνωσοῦ, Ἡρακλείου, Χερσονήσου, Ἀρκαδίας, Ἱεραπύδνης (Ἱεραπέτρας), Ἀπολλωνίας, Φοινίκης, Κυδωνίας, Κισάμου, Λάμπης, Σουβρίτου, Ἐλευθέρας, Καντανίας.

Παλαιὰ Ἡπειρος. στ') Νικοπόλεως, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Εὐβοίας, Δυδώνης, Φωτικῆς, Ἀγχιασμοῦ (Ὀγχησμοῦ), Βουθρωτοῦ, Φοινίκης, Ἀδριανουπόλεως, Κερκύρας.

Νέα Ἡπειρος. στ') Δυρραχίου, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Σκάμπας, Βουλίδος, Αὐλώνος, Ἀμαντίας, Λυχνιδοῦ, Λίστρων.

Δακίας (Πραιβαλαίας). η') Σκόδρας, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Διοκλείας, Λίσσου, Δεκατέρας, Δριβάστου.

Δαρδανίας. θ') Σκοπίων, μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Οὐλπιανῶν.

Μυσίας πρώτης (ἄνω). ι') Βιμινακίου, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Σιγγιδῶνος, Μάργου, Ὀρρεομάργου (Ὀρθεμάργου).

Δακίας μέσης. ια') Σερδικῆς, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Ναίσσου, Ρεμισιανῶν, Πανταλίας.

Δακίας παροχθίας. ιβ') Ἀκων (Aquae), μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν : Καστραμάριδος, Ρατιαρίας.

Ἐκτὸς τῶν δώδεκα τούτων μητροπόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὑπῆρχε καὶ ἡ μητρόπολις Ρόδου τῆς «Ἐπαρχίας νήσων» ἢ «Νήσων Κυκλάδων», συμπεριλαμβάνουσα πάσας τὰς μὴ ὑπαγομένας διοικητικῶς ὑπὸ τὰς ἐπαρχίας καὶ ὑποδιοικήσεις τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἑλληνικὰς νήσους. Ἐκάστη μητρόπολις, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, εἶχεν ὑφ' ἑαυτὴν τοὺς ἰδίους ἐπισκόπους, οἵτινες, κατὰ τακτὰς ἢ ἐκτάκτους περιόδους, συνήρχοντο εἰς ἐπαρχιακὰς συνόδους ἐν τῇ ἔδρᾳ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ μητροπολίτου. Πάντες δὲ οἱ μητροπολίται συνήρχοντο ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς πόλεως καὶ ἐξάρχου.

Ὡτως ἐμορφώθη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, συγκεντρουμένη περὶ τὴν μητρόπολιν καὶ ἐξαρχίαν Θεσσαλονίκης. Αἱ ἐξαρχαὶ Μικρᾶς Ἀσίας, Καισαρείας καὶ Πόντου δι' ἀποφάσεως τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχον ὑπαχθῆ ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν ἀρχικῶς ὑπῆγετο εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ἐξαρχία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ὅλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εὐρέθη ἄνευ εἰδικῆς πινος ἀποφάσεως Οἰκουμενικῆς συνόδου ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτεῖαν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, ἐπὶ μακρὸν δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἑλλάδος ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «δυτικοί». Τῷ 379 τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν συνηνώθη πολιτικῶς μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κράτους, οὐχ

ἦττον ὅμως ἐξηκολούθει ἰσχυρὸν τὸ καθεστῶς, καθ' ὃ ἐθεωρεῖτο τοῦτο ὡς ἀνήκον εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ ἐν λόγῳ γεγονὸς ἐνίσχυε τὰς ἀναφανείσας ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων Ρώμης ἐπὶ τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἄλλ' ἡ φιλή ἐκείνη ἐποπτεία παρεῖχεν οὐχὶ σπανίως ἀφορμὰς ἐπεμβάσεως τῶν ἐπισκόπων Ρώμης εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τούτου δ' ἕνεκα προῦκαλοῦντο σοβαραὶ ἀνωμαλίαι ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ αὐτῆς.

(Συνεχίζεται)